

Venemaa-elamus

Andra Veidemann (RiTo 18), Eesti kultuurinõunik Moskvas 2006–2008

Mis tahes edu saavutamine Eesti-Vene poliitika- ja kultuurisuhetes sõltub kõigepealt hea tahte olemasolust.

*Nii kaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
oh seltsimees, kõik hingejõu
me pühendame isamaale.
Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele.
Kord unest virgub Venemaa
ja vägivalla rusudele
ka meie nimed märgib ta.*

*(Aleksander Puškin.
Tšaadajevile, 1818)*

Austria kirjaniku ja kunstniku Albert Paris Gütersloh' (1887–1973) novellikogumik "Austria-elamus" (eesti keeles 1972) meenus esimesena, kui mulle meeldiva üllatusena tehti ettepanek kirjutada Riigikogu Toimetistesse essee oma ligi kaks aastat kestnud Eesti kultuurisaadiku (ametlikult: kultuuriministeeriumi kultuurinõunik Eesti Vabariigi suursaatkonnas Vene Föderatsioonis) teenistusest Moskvas.

Nõukogude ajal olin mitu korda käinud Moskvas, kuid ma polnud peatunud seal kauem kui mõni päev; Venemaa teistesse linnadesse ja piirkondadesse polnud mul asja, kui Leningrad ja Sõktõvkar välja arvata. Esimene neist oli Nõukogude ajal paljudele eestlastele teatavasti kultuurilise, aga ka kaubandusliku väljasõidu koht – ikkagi lähim ja seejuures euroopaliku auraga metropol! –, teises, praeguse Komi Vabariigi pealinnas Sõktõvkaris toimus ülemaailmne fennougristide kongress, millel ka minul oli aspirantuuri läbi teinud etnoloogina võimalus osaleda.

Gütersloh' raamat meenus veel seetõttu, et nii suure maa nagu Venemaa ja maailma metropolide esikümnesse kuuluva Moskva kohta ei saagi kahe aasta jooksul kogetu põhjal sedastada enam kui elamusi. Mind on hämmastanud enesekindlus, millega võetakse õigus panna Venemaale diagnoos, anda hinnanguid ja teha ettekirjutusi, tajumata sealse ühiskonna pulssi ja allhoovusi, nägemata, kui tihedalt on võimusuhted põimunud vene kultuuritüübiga, eriti ortodoksse religioossuse ja vene ühiskonna kujunemisloo eripäraga. Minu kirjutis ei pretendeeri seega ei erakondliku kuuluvuse ega sellest tuleneva suurima lähinaabri suhtes kujundatava hoiaku eksponeerimisele. Ka ei ole see kantud eksperdiambitsioonist, sest liiga tihti olen lugenud eesti meediast ksenofoobseid ja kodukootud Venemaa analüüse. Eriti riivasid need mind Moskvas, kui olin iga päev silmitsi Vene meedia, institutsioonide ja venelaste endiga. Olin tunnistajaks, kui palju lausa ajupesuni ulatuvat propagandistlikku informatsiooni liikus eri kanalites, ajuti tundsin aga piinlikkust, et seesugune ühekülgne ja sisepoliitilist profiiti teeniv diskursus ümbritses ka eestlastele vahendatavat informatsiooni minu enda sünni- ja kodumaal. Kogegin sedagi, et iga mõistapüüdvat sõna, rääkimata heast sõnast Venemaa kohta, tõlgendati pahatihti kas Vene poliitilise propaganda lõksu sattumisena või Eesti riigile ohtliku nn Vene-lembusena.

Taust, teesid ja hüpoteesid

Venemaa kohta on tavaks öelda, et seda maad ja rahvast pole võimalik mõistusega haarata, teda saab uskuda või karta. Kord taksos istudes ja ühe järjekordse ummiku lahendust oodates rääkis taksojuht loo sellest, kuidas läänes püütakse pidevalt Venemaale ettekirjutusi teha, teda nõrgestada ja üle kavaldada. “Aga tulemus on ikka ja alati see, et Venemaa vastab kavaldamisele niisuguse lollusega, milleni nood lääne härrad oma pööraseimaski fantaasias ei küüni,” resümeeris taksojuht peaaegu masohhistliku eneseirooniaga oma kodumaa käitumise põhijoone.

Lennart Meri on täheldanud, et taksojuhid on igas riigis kõige informeeritumad isikud. Nende tähelepanekutes olevat rammusat tõde. Aga kõik see on siiski alles sissejuhatust selle riigi ja rahva tundmaõppimiseks. Võib-olla tõesti on Venemaa raskesti mõistetav. Ent elamused, mis minu jaoks käivitusid 2006. aasta septembris ja lõppesid 2008. aasta suvel, võiksid vähemalt avardada mõistetavuse võimalust.

Loomulikult ei asunud ma Eesti kultuuridiplomaadina täitma oma kohuseid valge lehena. Kuulun põlvkonda, kelle teadlikust elust suurem osa kulges Eesti NSV-s. Praeguse Tallinna Inglise Kolledži kasvandikuna olin omandanud üsna vaba orienteerumisvõime inglise keeles, kuid tänu pühendunud vene keele õpetajale saanud sealt kaasa ka piisava vene keele oskuse. Ajaloo-, kitsamalt etnograafiaõpingud Tartu Ülikoolis näitasid kätte, et ajalugu pole siiski põhjuse ja tagajärgede lineaarne kulg, vaid eeskätt mõjuseoste võrgustik, nii nagu seda mõjutusajaloo kontseptsioonis on kirjeldanud Hans-Georg Gadamer (Gadamer 1997, 194; vt ka Tool 2002, 474–481). Mõjutusajalooline teadvus on Gadameri järgi hermeneutiline olukord, mille läbivalgustamine on mitte kunagi täielikult lõpuleviidav ülesanne. Aga see, et mingi olukorra refleksioon pole lõpuleviidav, ei tulene refleksiooni enda puudulikkusest, “vaid on kätketud ajaloolise olemise, mis me oleme, olemuses” (Gadamer 1997a, 197–198). Ehk teisisõnu, ajalugu ei saa lihtsalt väljastpoolt vaadelda. Me kanname endaga kaasas varasemat ajaloomudelit, oma eelarvamusi ja ootuste horisonti. Ülikooliõpingute aegu polnud mul võimalust seletada Gadameri abil seesugust mõistmisele suunatud ajalookäsitust. Söandan siiski väita, et intuiitiivselt sellise suhtumise küll omandasin.

See kõik võib tunduda lugejale tagantjärele tarkusena. Liiga tihti on püütud avalikkusele sisendada kitsarinnalist ettekujutust, nagu ei saanuks nõukogulik ülikool seesugust ajalookäsitust õpetada. Ometi pean mitmeid õppejõude meenutama hea sõnaga just sellepärast, et nad õpetasid mõistma ajalugu kui avatud protsessi. Selle tõdemuseta poleks olnud võimalik käsitada kultuuriloo ja etnoste kujunemisega seotud nähtusi.

Rahvameditsiinis, mis kujunes mu kitsamaks erialaks, oli kultuurisemiootiline lähenemine väga viljakas – olen seda kasutanud oma tagasihoidlikuks jäänud teadustöös –, hiljem olen mõistnud selle olulisust ka ajaloo käsitlemisel.

Kes on venelased

Venemaa ajalugu õppisin tundma kogu maailmas ajalooteaduse klassikuna tuntud Vassili Kljutševskilt. Kuid tõsi on see, et minu ja paljude mu kaasmaalaste ettekujutust Venemaast ja ta ajaloost mõjutas ning mõjutab ilmselt siiani oluliselt tõik, et eestlaste ajalugu on olnud osa Vene kolonisatsiooni ja imperialismi ajaloost. Allaheidetu ja ohvrina – Põhjasõja järel Vene valduses, 19. sajandi teisel poolel lausvenestamine, seejärel iseseisva riigi, Eesti Vabariigi otsene anastamine ning sellele järgnenud repressioonid, massiküüditamised, vaimne diskrimineerimine 1940. aastatel ning eestlaste rahvuskehandit ohustav totaalne migratsioon 1950. aastail – on meil olnud raske mõista Vene ekspansionismi nõ gnoseoloogilisi juuri, mille üle arutleb Philip Longworth tähelepanuväärses ja säravalt kirjutatud raamatus “Vene impeeriumid”.

Peatükis “Kes on venelased?” viitab ta ühe määravaima tegurina Venemaa geograafilisele ja kliimaatilisele asendile. “Mitte ainult kliima ei ilmuta kalduvust äärmustesse, see

iseloomustab ka aastaaegu,” kirjutab Longworth (Longworth 2007, 36). Kui Euroopa lääneosas saabub kevad märtsis ja talumehed saavad põldudel toimetada detsembrini, siis Venemaal tundub, nagu poleks jääaeg veel lõppenudki: vegetatsiooniperiood ulatub seal vaevalt viie kuuni. Sellised tingimused on avaldanud suurt mõju Venemaa ja venelaste arengule. Need on Longworthi meelest mõjutanud venelaste temperamenti ja koguni Venemaa institutsioonide loomust. Näiteks nõudvat lühike vegetatsiooniperiood väga kiiret külvi- ja koristusaega, mis omakorda soodustas põllumeeste vastastikuse sõltuvuse süvenemist ja isegi ressursside ühiskasutust. Just sellest võrsus ja funktsioneerib tänini läänlastele nii raskesti mõistetav vene kogukondlikkus, valmisolek tuua enda huvid ohvriks ühistele huvidele ning individuaalsuse kui kogukonda lõhestava ja ellujäämise seisukohast riski kujutava käitumise kohati põlguseni arenev võõristus (Longworth 2007, 36–37). Huvitava lisanduse sellele klimatoloogilisele mõjurile leidsin Vladimir Sergejevi ja David Vseviovi kapitaalsest Venemaa ajaloo ülevaatest. Nimelt soodustasid Vene riigi ääretud alad üha uute maade kasutuselevõttu ning ekstensiivsete maaharimisviiside rakendamist. “Nii jäi vene inimestes lõplikult kinnistumata tihe seos maaga [erinevalt näiteks eesti talupoegadest, kelle kogu eksistents seostus ühelt poolt kinnistatusega maa külge ja teiselt poolt maaga kui vabaduse, s.t peremeheks oleku eeltingimusega – minu märkus A.V.], püsiva elupaigaga, mis väljendus ka nende alatises valmisolekus rännata.” (Sergejev, Vseviof 2002, 15.)

Viidates Moskva ülikooli professori Leonid Milovi seisukohale, möönab Longworth, et “vähesed ülejäägid soodustasid ülikute võimu laienemist suurema ala ja rohkemate talupoegade üle, mis omakorda võimaldas neil sissetulekuid suurendada” (Longworth 2007, 37). Vene laienemistendentsi juured seisnevadki selles, et võim, mida läbi ajaloo kehtestati nii vene talupoegade kui ka teiste rahvaste suhtes vägivallaga, ammutas oma ressursid ulatuslikult territooriumilt. Seesuguse territooriumi haldamine osutus aga võimatuks autokraatiata, seetõttu kaldubki vene võimumehanism mitmekordsetest hierarhiatest läbipõimunud autokraatiale (Longworth 2007, 37).

Pärast impeeriumi kokkuvarisemist

Vene imperialismi fataalsest iseloomust tuleneb ka see, et pärast kesk võimu ümber kontsentriselt ja topeltidentiteediga (etnilis-rahvuslik ja nõukogude identiteet) konstrueeritud (Castells 1997, 35) Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemist – mida Vladimir Putin on nimetanud 20. sajandi kõige suuremaks geopoliitiliseks katastroofiks – hakkas Venemaa 1990. aastate algul otsima nii enesemääratlemise uusi vorme kui ka rahvusvahelist positsiooni. Kuid juba siis ilmnisid tendentsid, mis lubasid Daniel Yerginil ja Thane Gustafsonil raamatus “Russia 2010” prognoosida, et Venemaa hakkab võitlema selle nimel, et kopeerida 1917. aasta revolutsiooni eelset imperiaalset mudelit. Tema esmasteks ressurssideks selles võitluses kujunevad geograafiline asend – suurim territoriaalne üksus ida ja lääne vahel (totaalne marginaalsus ehk vahepealsus ja totaalne üleminekuruum koos sellest tulenevate sisemiste ja väliste väljakutsete, pingete ja kollisioonidega, kui selliselt tohiksin omalt poolt iseloomustada Venemaa asendit) – ja tohutud loodusressursid (Yergin, Gustafson 1994, 241). 21. sajandi algul peamegi tunnistama selle prognoosi täitumist. Yergini ja Gustafsoni analüüs näib olevat märki tabanud ka selle prognoosimisel, et Venemaa taotlus pole saada ülivõimuks, ehkki tema pidevalt täiustatavat militaarset võimekust ei saa selle eeldusena alahinnata, vaid ta tahab olla “regionaalne mängija” (Yergin, Gustafson 1994, 240). Just see esitab Eestile erilise väljakutse, mida Eesti-Vene suhetes ei saa kuidagi ignoreerida. Teisisõnu, nii nagu ma senistest Venemaa mineviku- ja tulevikuarenguid käsitlevatest allikatest olen lugenud ja mõistnud, on kujunenud keskseks küsimuseks Eesti subjektsuse kindlustamine neis nõ regionaalsetes mõju- ja ülevõimumängudes. Subjektsus ei tähenda siin rahvusvahelise subjektiga kaasnevaid õigusi, mille rikkumise minimeerimiseks püüdis Eesti saavutada ja saavutaski kiire liitumise lääne kollektiivse turvalisuse struktuuridega. See on

enesestmõistetav. Subjektsus (või identiteedikindlus) on aga seotud kollektiivse (ühiskondliku, riikliku) eneseteadvusega, oma koha kindlaksmääramise ja tajumisega ning suhestamisega teise. Kuigi see kuulub juba tagapool esitatavate järelduste hulka, millele sain kinnitust oma Venemaa missioonilt, väidan juba siin, et 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate algul Eestis nii laialt levinud kujutlused, nagu võiks Eesti tulevikus olla sild lääne ja ida vahel, olid määratud läbikukkumisele just seetõttu, et Venemaa arenes regionaalse domineerimise suunas, Eesti aga ei leidnud sellele oma traumaatilise mineviku, aga ka kolmandiku riigi populatsioonist moodustava venekeelse rahvaosa tõttu adekvaatset “vastumängu”. Ometi, nagu võib lugeda Renald Simonjani usaldusväärsest uurimusest “Venemaa ja Balti riigid”, paistsid just eestlased ja teised baltlased silma regionaalsete sidemete edendamisel ja nende ärakasutamisel oma autonoomia suurendamiseks nii Vene impeeriumis enne 1917. aasta revolutsiooni kui ka Nõukogude aja hiliskümnendel: Balti ühiskond (avalikkus ja poliitiline eliit) realiseeris intensiivselt optimaalsete retseptide otsinguid Nõukogude Liidu föderatiivsete sidemete arenguks (Simonjan 2005, 65). Näib siiski, et selline regionaalne mänguväli, kus vastamisi seisavad erinevad tsivilisatsiooniteadvused, võib mingi aja pärast normaliseeruda, mis tähendab aga seda, et Eesti ei rõhuta oma “tagasipöördumist läände”, mida Venemaa tõlgendab ärapöördumisena tema n-ö põliselt mänguväljalt. Teiselt poolt eeldaks see aga Venemaa loobumist mängimast Eestile ja teistele Balti riikidele kui Euroopa Liidu “probleemitekitajatele” (Kononenko 2006, 83), mida, tunnistagem taas kord, me oma erilise asendi ja ajalookogemuse tõttu Euroopale oleme olnud.

Kahe tsivilisatsiooni piirialal

Selline on olnud siinkirjutaja Venemaa-teadmise taust kõige üldisemal kujul. Kuid oma missiooni ei alustanud ma Vene-eksperdina. Minu eelnev poliitiline tegevus oli suunatud Eestis tasakaalu otsingutele majanduse ja ühiskonna arengu vahel ning erinevate sotsiaalsete gruppide suhetes. Siinkohal meenutan oma Riigikogu liikme perioodi 1992–1996, sellele järgnenud tööd Euroopa asjade ja rahvastikuminiistrina, Vabariigi Presidendi Arnold Rüütli nõunikuna ning Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse juhatajana. Kõik see oli andnud mulle piisava kogemuse nii rahvusvahelises suhtlemises kui ka keskteede ja kompromisside otsingutes sotsiaalsete probleemide lahendamisel. Ja ehkki kogu mu senine poliitiline karjäär on mind harinud nii juriidiliselt, sotsiaalselt kui ka politoloogiliselt, olen jäänud oma elutunnetusliku põhja poolest *homo culturalis*’eks. Mul on olnud nii ehk kergem tunnistada, et mitte ainult Eesti-Vene suhetes, vaid Eesti ja Euroopa ning Eesti ja ülejäänud maailma vahelistes suhetes kujutab eesti kultuuri heterogeensus ja samal ajal selge omapära meie identiteedi määratlemisel üht tugevamat argumenti. Rahvuseks kujunesid eestlased kõigepealt kultuurilise iseseisvuse saavutamise kaudu, jäädes samal ajal avatuks erisuunalistele mõjutustele. Eesti kultuuriloolased on olnud selles küsimuses üsna üksmeelsed. 20. sajandi alguse autonoomiapürgimusteni ja sellele järgnenud riikliku suveräänsuse taotlemiseni domineeris eesti haritlaskonnas “teatav riiklik Eesti-Vene ühisidentsus, millel oli poliitilis-riiklik, mitte keelelis-kultuuriline mõõde. Kultuurirahvuslaste arvates ei muutnud riiklik kuuluvus kuigipalju rahvuse kui suveräänse kultuurivormi eksistentsi” (Karjahärm 1998, 300). Tähtsa kultuuritegurina tuleb arvestada seda, et isegi Vene impeeriumis avanes Eesti itta, kuid jäi avatuks ka läände. Eesti kultuuriloos on tavatsetud rõhutada läänesuunalist mõjuringi. 20. sajandi alguse kultuuriplahvatus toimus tõesti “Noor-Eesti” loosungi “Olgem eestlased, aga saagem eurooplasteks!” all. Ometi tuli Euroopa Eestisse ka Venemaa kaudu, kuivõrd kõige enam mõjutas Baltimaid Peterburi, mis rahvusvahelise linna ja keskusena importis läänest, peamiselt Saksamaalt, tehnoloogilist, militaarset, teaduslikku ja kunstikultuuri, mida ta absorbeeris ja seejärel levitas ümberkaudsetele aladele (Karjahärm 1998, 299). Peterburi rolli eesti haritlaskonna eri kihtide (vaimulike, muusikute, kunstnike, inseneride, arstide, sõjaväelaste) kujunemisel on põhjalikult uurinud ajaloodoktor Raimo

Pullat. Tuleb nõustuda tema järeldustega, et “eesti haritlased, kes olid noorena Peterburi poole vaadanud ja sinna õppima läinud suurte lootuste ja ootustega, ei pidanud pettuma. /... / Peterburis hariduse saanud eesti tsiviil- ja sõjaväeline haritlaskond moodustas olulise täienduse kujunevale eesti haritlaskonnale ja oli iseseisva Eesti Vabariigi tekkimise üks tähtsaid eeldusi” (Pullat 2004, 312). Kuid ka Eesti oli kultuurisild paljudele vene kirjanikele, kunstnikele ja muusikuile. Meenutagem, et 1820.–1830. aastail oli Tartu (Dorpat) ligitõmbav kultuurikeskus, millele järgmistel kümnenditel lisandus Tallinn (Revel) (Issakov 2001, 12, 15). Eestis elanud vene luulemodernismi pioneere Igor Severjanin vormistas oma poeetilise suhte Eestisse neoromantiliselt vaimus Skandaks (Issakov 2001, 34). Eesti-Vene tihe kultuurivahetus langes 20. sajandi alguskümnenditele. Vene sümbolismi mõju eesti kirjandusele on üldtuntud, nagu on teada näiteks Dostojevski mõju Tammsaare “Tõe ja õigusele”. Kogu Eesti-Vene kultuurivahetuse ajaloo jälgimine ei kuulu essee eesmärkide hulka mitte ainult selle ulatuslikkuse tõttu, vaid paraku pole selle kohta ka erikäsitlusi.

On ilmne, et eesti kultuuri tekkimine ja areng kahe tsivilisatsiooni piirialal ühelt poolt kiirendab kultuuri innovaatiliste protsesside omaksvõttu, sest semiosfääri piirialal toimuvad semiootilised (märgitähenduslikud) protsessid kiiremini kui selle keskmes (Lotman 1999, 16), teiselt poolt leiab aset võitlus piiri valdamise pärast selle muutmiseks ükskeelseks.

Hea tahte missioon

Võtnud vastu väljakutse esindada ja vahendada eesti kultuuri Venemaal, olin teadlik riskidest, ajaloolistest painetest ja võimalustest, mida Eesti-Vene suhted poliitilisel ja kultuuriväljal endast kujutavad. Ma teadsin, et mingigi edu saavutamine sõltub kõigepealt hea tahte olemasolust. Kui diplomaatias räägitakse hea tahte visiitidest ja seda kinnitavatest protokollidest, siis võin öelda oma lähetuse kohta: see oli hea tahte missioon.

Minu tööperioodil Eesti kultuurisaadikuna Moskvas on oma eellugu.

Kultuuriministeerium üritas seda kohta Eesti Vabariigi Moskva saatkonnas mehitada juba neli aastat tagasi. 2004. aasta märtsis võitis kultuuriesindaja avaliku konkursi Ivi Eenmaa, kes paraku ei saanud Vene viisat. 2005. aastal enam avalikku konkurssi ei tehtud, mis ei tähendanud aga seda, nagu poleks ministeerium igakülgselt maad kuulanud ja kandidatuure vaaginud. Nagu hiljem selgus, sondeeris ta pinda võimalikule uuele kandidaadile ülepea viisat saada tolleks ajaks aina komplitseeruvate Eesti-Vene suhete taustal. Meenutagem, et 18. mail 2005 andsid Moskvas oma allkirja juba 1996. aastal parafeeritud Eesti-Vene piirilepingule Eesti välisminister Urmas Paet ja Venemaa välisminister Sergei Lavrov. “Kindlasti aitab see samm edendada Eesti ja Venemaa kahepoolseid suhteid,” kinnitas Paet Eesti avalikkusele. “Samuti on see teetähiseks Euroopa Liidu ja Venemaa strateegiliste partnerlussuhete arengus.” Nii see paraku ei läinud. Piirileping vajab mõlema riigi parlamendi heakskiitu.

Kuid Riigikogu viis fraktsiooni (Res Publica, Keskerakond, Reformierakond, Rahvaliid ja sotsiaaldemokraadid) esitasid 16. juunil 2005 Eesti-Vene piirilepingute ratifitseerimise eelnõusse ühise ettepaneku preambuli muutmiseks. Res Publica algatatud ettepaneku kohaselt märgiti preambulis, et Riigikogu lähtub piirilepinguid ratifitseerides 1918. aasta 24. veebruaril välja kuulutatud Eesti Vabariigi õiguslikust järjepidevusest, nii nagu see on sätestatud põhiseaduses, Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuses 20. augustist 1991 “Eesti riiklikust iseseisvusest” ja Riigikogu deklaratsioonis 7. oktoobrist 1992 “Põhiseadusliku riigikorra taastamisest”. Isamaaliidu ettepanekul lisati preambulis märge selle kohta, et Eesti Vabariik oli aastatel 1940–1991 õigusvastaselt okupeeritud ja annekteeritud. 20. juunil ratifitseeris Riigikogu oma erakorralisel istungil Eesti-Vene piirilepped. Eesti president kuulutas seaduse välja kaks päeva hiljem. Seepeale teatas Venemaa välisministeerium 22. juunil, et ei pea võimalikuks alata Eesti-Vene piirilepingute

ratifitseerimist Riigiduumas, sest nende lepingute ratifitseerimisotsus Eesti Riigikogus “sisaldab vastuvõetamatuid sätteid”. Vene poolt ärritas Nõukogude võimu all oleku aega okupatsiooniks nimetamine ning viited 1920. aasta Tartu rahulepingule, ülemnõukogu otsusele 20. augustist 1991 ja Riigikogu deklaratsioonile “Põhiseadusliku riigikorra taastamisest” 7. oktoobrist 1992. Moskva kinnitusel tähendasid lisa-klauslid sisuliselt, et Eestil on õigus ka edaspidi Venemaale territoriaalseid nõudmisi esitada. Kirjeldasin seda episoodi nii pikalt, et osutada kontekstile, millele siinkirjutaja angažeerimine diplomaatiliseks tööks Moskvast sattus. Tagantjärele toimunud hinnates võib öelda, et sellega mitte ainult ei külmutatud Eesti-Vene suhete edaspidine normaliseerumine, vaid see juhatas sisse 2007. aastal Tallinnas aprillisündmustega kulmineerunud Eesti-Vene suhete kriisi. Ettepaneku tulla kultuuriministeeriumi tööle ja asuda kultuuriatašeeks Moskvast tegi mulle toonane kultuuriminister Raivo Palmaru 2005. aasta septembris. Kuid kuna välis teenistuse seaduse kohaselt oli lõplik otsus kultuuriesindaja läkitamise kohta välisministeeriumi atesteerimiskomisjoni käes – nii mulle vähemalt kinnitati –, venis kogu protsess koos diplomaatilise viisa saamisega 2006. aasta hiliskevadesse.

Neli prioriteeti

Kultuuriministeeriumi teenistusse asusin 1. augustil 2006. aastal. 24. augustil kiitis valitsus rahaeraldise valitsuse reservist atašee kulude katteks ning teatas, et kultuuriesindaja saatmiseks Moskvasse 1. septembrist 2006 oli saadud vajalik nõusolek Vene Föderatsioonilt. 20. septembril istusin Tallinna–Moskva rongi, kaasas neli kohvrit esmavajalikkuga ning perroomil saatjaiks lahkumispisarates tütar ja murelik abikaasa, et vastu minna – ma ei häbene siin tunnistada – tühjusele, mida iga algus endas sisaldab, pealegi seesugune algus, kus puuduvad eelkäijad, kus pead ise oma tööd kavandama ja selle täitmise eest vastutama, kus tuleb õppida raamatupidamislikke oskusi ning olla sageli varustaja ja tehniline sekretär.

Asi on selles – ja see selgus kohe –, et kuigi sise- ja kaitse- ja kultuuriministeerium saavad oma valdkonna esindajaid või nõunikke välis teenistusse, on nad välisministeeriumi suhtes rentnikud. Sihtriigis alluvad nad teenistuslikult suursaadikule, kuid on finantssuhtes oma lähetaajaga ja tema ees ka aruandekohuslased. Töökorralduslikult on see üpris ebamugav positsioon, sest kogu austuses Eesti riigi ja selle institutsioonide vastu on erialanõunikud siiski süsteemivälised. Nad ei ole karjääridiplomaadid, seega on nad n-ö omade seas võõrad. Nad ei saa apelleerida kogu teenistuslikule ette- ja järelhooldele, mida välis teenistuse seadus välisministeeriumi lähetuses olevatele töötajatele võimaldab. Esimese külma duši osaliseks sain, kui mulle mõista anti, et saatkonna külaliskorterit saan kasutada lühikest aega. Nii tuligi jalad rakkus joostes üürimiseks sobilik korter leida. Ainult Moskva metroos tõugelnud, igavikuna tunduva aja trolle ja busse oodanud, mööda põiktänavate lõputut rägastikku ekselnud inimene teab, mida see tähendab. See oli mu esimene Venemaa-elamus: kõik sõltub lõpuks tutvustest, sissetöötatud usalduslike ja isiklike suhete võrgustikust. Mulle korteri vahendanud maakler oli spetsialiseerunud diplomaatidele elamispinna vahendamisele – üks teine diplomaat lihtsalt “pärandas” ta minuga tegelema. Esimene korter Tverskajal Valgevene vaksali läheduses oli tänavamüra liialt haavatav (Moskva kuulub metropolide hulka, mis piltlikult öeldes kunagi ei magal) ja kaugel saatkonnast, kuhu trollide ja bussidega sõitmine võttis iga päev poolteist tundi, kuigi vahemaa oli kaks kilomeetrit. Teine korter asus veerandtunnise jalgsikõnni kaugusel Brjussovi põiktänaval.

Kuid minu asi pole siinkohal kommenteerida saatkonna õhustikku ja töökorraldust ministeeriumides ning subordinatsioone, ehkki bürokraatlik lisakoormus ja pidev võõra paluja tunne ei võimaldanud mul pühenduda sel määral sisulisele tegevusele, nagu olin kujutlenud.

Olin paika pannud oma missiooni neli prioriteeti. Esimesena loomulikult Eesti ja

Venemaa kahepoolsed kultuurisuhted – kõik see, mis seostus kultuuriesindaja põhifunktsiooniga. Teiseks oluliseks valdkonnaks seadsin Venemaa ja Euroopa Liidu kultuurisuhted, mis tegelikkuses osutusid märksa komplitseeritumaks, kui arvata võis, sest Euroopa Liidus puudub ühtne kultuuripoliitika. Kolmandaks prioriteediks seadsin eestlaste suhted rahvuskaaslastega Venemaal. Ning kõige lõpuks tuli tegelda soome-ugri suhete vahendamisega.

Kultuuriesindaja “oravaratas”

Selleks, et lugejal tekiks mingi ettekujutus Moskvast tegutsenud kultuuriesindaja “oravarattast”, kuhu sisenisin kohe pärast saabumist ning mis eri tempos ja erinevate ürituste jadana, kuid tüpoloogiliselt samamoodi kestis kõik need kaks aastat, panen järgnevalt kirja valiku päevikumärkmeid 2006. aasta lõpukuudest.

30. september. Algab kurnav kirja- ja telefonikõnede vahetus, mis puudutab nelja noore eesti graafiku esinemist Leedu kultuuriinstituudi korraldatud triennaalil Moskvast. Kes maksab nende elamis- ja sõidukulud? Välisministeeriumi kultuuribüroo soovib neil pöörduda minu poole. Kümme päeva enne näituse avamist on aga keeruline toetavakureerivat institutsiooni vahendada. Pikk diskussioon lõpeb novembri keskpaigas, kui otsustan kunstnike piletid kultuuriatašeele eraldatud summast kinni maksta. Näitus võetakse vastu kiidusõnadega.

10. oktoober. Eesti esimest sõjajärgset kultuuriatašeed Venemaal (s.t mind) tutvustav saatkonna vastuvõtt koos Georg Otsa filmi võttegrupi tutvustamisega. Sõlmin tööalased kontaktid vastuvõtule saabunud Euroopa Liidu liikmesriikide kultuuridiplomaatide ja Vene kultuuriametkondade esindajate vahel.

23. oktoober. Näituse ja ümarlaudade sarja “Läbi piiride: vene sõna Eesti, Läti ja Leedu teaduses ja kirjanduses” avamine ja pidulik vastuvõtt, mille korraldamisest paari nädala vältel osa võtan. Selle eest palvin esimese tänukirja.

27. oktoober. Osalen kinoteatri Tallinn 40. sünnipäeva pidustustel Moskva Edela ringkonnas. Kinoteater Tallinn tegutseb juba 40 aastat, samas hoones töötab restoran ja baar Vana Toomas. Pidupäevakõnedes meenutati hea sõnaga kultuurisidemeid Eestiga. Ka mina esinesin väikese tervituskõne ja koostöösoovidega.

2. november. Visiit Moskva Edela ringkonda. Mind võtab vastu Moskva linnavalitsuse selle ringkonna kultuurikomitee esindaja ning ühtlasi ringkonna kultuurivalitsuse juhataja Nina Nikolajevna Bazarova. Visiidi käigus tutvustab ta mulle kahte raamatukogu, seejärel külastame väikest kultuurikeskust, kus on väike saal ja kunstigalerii. Galerii direktoril on olnud omal ajal väga tihedad sidemed Eestiga, ennekõike bibliograafidega, kes ta ka ise hariduselt on. Ta väljendab siirast soovi, et tema galeriisse tuleks oma näitustega eesti kunstnikke, fotograafe jpt. Omaette elamuseks kujuneb laste kunstigalerii Izopark külastamine. Tegemist on rahvusvaheliselt tuntud laste kunsti keskusega, sest galerii juures tegutsevate stuudiote õpilased on edukalt esinenud rahvusvahelistel näitustel. Galerii direktor ja kunstiõpetaja Aleksei Orlovski kinkis mulle raamatu oma õpilaste tööde reproduktsioonidega ning avaldas soovi teha koostööd mõne Eesti lastekunstikooliga ja esineda näitusega mõnes Eesti linnas. Ringkäigu lõpetasime kuulsalt filmirežissööri Eldar Rjazanovi keskuse külastamisega. Hilisel lõunasöögil Nina Bazarovaga rõhutati, et nende ringkond on huvitatud kultuuri- ja hariduskoostööst Eesti ja Tallinna linnaga, selleks oodatakse meie poolt konkreetseid ettepanekuid nii ürituste kui ka nende tarvis kavandatava eelarve osas.

3. november. Osalen Mihhail Bulgakovi kortermuuseumis toimunud Irina Belobrovtseva ja Svetlana Kuljuse uurimuse “Bulgakovi romaani “Meister ja Margarita” kommentaarid” presentatsioonil. Kokkutulnud avaldasid heameelt, et Eestis jätkub huvi Bulgakovi loominguga vastu ning meenutasid, et nii mõnedki tema teosed nägid esimest korda trükivalgust Eestis. Koostas selleks puhuks väikese annotatsiooni Bulgakovi romaani vastuvõtust Eestis, mille ka ette kandsin.

10. november. Korraldan Moskva esinduslikumas kohvikus Puškin töölõunasöögi Moskva linnavalitsuse kultuurikomitee aseesinaisele Anna Semjonovna Popovale ja organisatsiooni *International Centre of Culture* asedirektorile Ilja Reizisele. Viimase sõnade kohaselt jagab Anna Popova linnavalitsuses Moskva kultuuriraha. Oleme põhimõtteliselt kokku leppinud, et arendame koostööd.

10. november. Osalen Väikese Teatri 250 aasta juubeli festivalil. Mängitakse Andrus Kivirähki "Eesti matust". Etenduse eel esinevad pidulike sissejuhatavate sõnavõttudega Väikese Teatri näitleja Vitali Konjajev, Eesti Draamateatri kunstiline juht Priit Pedajas ja mina. Pärast publiku poolt väga hästi vastuvõetud etendust (etenduse lõppedes kõlasid saalist mitmel korral hüüded "Braavo!") korraldas Eesti kultuuriministeerium minu vahendusel näitlejatele ja kutsutud külalistele väikese vastuvõtu.

22. november. Visiit Moskva Väliskirjanduse Raamatukokku, mille ajendiks oli raamatukogu palve saada oma fondidesse professor Sergei Issakovi kaks raamatut. Korraldan raamatute jõudmise Moskvasse. Raamatute üleandmisel vestlesin seal Jevgenija Rossinskaja ja Karina Dmitrijevaga. Viimane on osakonna *International Information and Documents. Centre on the Problems of Removed Cultural Valuables* juhataja. Mulle korraldati pikk ekskursioon, rääkisime plaanidest. Üks neist puudutas Tartu Ülikooli varade kataloogi presentatsiooni, teine projekti "Lotman", mille käigus kavatakse raamatukogu fuajeesse asetada Juri Lotmani büst.

24.–25. november. Viibin koos peakonsul Kerli Veskiga Sotšis ja Punasel Lagedal. Uurin kohaliku eesti kogukonna esimehelt Ugo Reiljanilt Tammsaare majamuuseumi põhjal Eesti kultuurikeskuse loomise võimalusi.

28. november. Aitan vahendada kultuurkapitali toel väljaantud venekeelsete raamatute, sealhulgas kirjastuste Aleksandra ja KPD raamatute esitlust Moskvast.

7. detsember. Esinen telekanali NTV otsesaates "Daamide klubi", räägin sellest, mida tähendavad jõulud eestlastele ning millised on meie jõulukombed ja -toidud.

Avatus ja külalislahkus

Moskva Edela ringkonna kultuurijuhist Nina Bazarovast kujunes minu põhiline teejuht, kes aitas mul Moskva ja Vene kultuuribürokraatias orienteeruda ning vahendas paljusid vajalikke kontakte. Me sõbrunesime ja taas kord kogesin, mida tähendab venelase usaldus, avatud hing ja külalislahkus ning vene kõrgintellektuaali – Nina Bazarova kirjutab luuletusi, on meeletult suure lugemusega, talle meeldib filosoferida Venemaa ja maailma tuleviku üle jms – eneseväärikus.

Kaks aastat väldanud töömissiooni mahtusid ainult kõige tähtsamat üles lugedes järgmised ettevõtmised.

2007. aastal: Venemaal elanud eestlasest kul-tuskunstniku Ülo Soosteri mälestusõhtu; rahvusvahelise multifilmide festivali "Zolotaja Rõbka" žüriis osalemine; rahvusvaheline teatrifestival "Tsarskazka" Suur-Novgorodis, milles osales VAT Teater; Eesti multifilmide päev Moskvast alternatiivse kultuuri keskuses Aktusesaal; lühiballettide õhtu Moskva Teadlaste Majas, millest olulisemaks kujunes Arvo Pärdi muusikateosele "Aeg" tehtud ballett; Mikk Mikiveri mälestusõhtu, kus muu hulgas näidati Rein Raamatu autorifilmi "Mikk", mis oli minu algatusel tõlgitud vene keelde, tõlget luges Eduard Toman, õhtul osalesid vene kultuurieliidi esindajad; soome-ugri festival Saranskis, kus olin ainus Eestist kutsutud külaline; Peterburi visiit ja osalemine Arvo Pärdi "Balti tähe" preemia üleandmisel; ajakirja Družba Narodov Eesti erinumbri ettevalmistamine ja visiit Jaroslavli seal kavandatavate Eesti kultuuripäevade ettevalmistamiseks; suur multifilmide festival mitmes Venemaa linnas, kus näidati ka Eesti nuku- ja animafilme; eesti luule õhtu ja vastuvõtu korraldamine raamatukogufondis "Russkoje Zarubežje", kus esinesid noored eesti luuletajad Igor Kotjuh ja Indrek Mesikepp (luuletajanimi fs).

2008. aastal: Eesti kultuuriministri Laine Jänese visiidi ettevalmistamine ning Eesti-Vene kultuuri- ja massikommunikatsiooni koostöö kokkuleppe allakirjutamine teatris Et

Cetera, kus Adolf Šapiro lavastatud Ray Bradbury näidendis “431 Fahrenheiti” mängis peaosa Elmo Nüganen; Eesti kultuuripäev Viiburis, osalemine Briti Nõukogu korraldatud ümarlaual “Imagine a Nation” Londonis Euroopa riikide kultuuriinstituutide katusorganisatsiooni EUNIC-i Moskva klatri raames; Eesti kultuuripäevade ettevalmistamiseks tehtud visiit Tomskisse ja sealsesse eestlaste külla Berjozovkasse ning osalemine soome-ugri rahvaste kongressil Hantõ-Mansiiskis.

Järelduste ja -tundeid

Tunnen erilist uhkust 2008. aasta septembris Tomskis toimunud Eesti kultuuripäevade üle, kus osalesin kultuuriministeeriumi teenistusest lahkununa. Teiseks töövõiduks pean tihedate ja perspektiivsete kultuurikontaktide ja -vahetuse kujunemist Tallinna ja Moskva Edela ringkonna vahel.

Iga loetletud ettevõtmist saatis aga pidev ebakindlustunne, kõigepealt sellepärast, et ametlik Venemaa püüdis kultuurikontakte Eestiga edendada Eestis tegutsevate mitteriiklike struktuuride kaudu, kuigi Venemaa kultuurielu on enamasti riiklikult rahastatud ja kontrollitud. Eri tasandite subordinatsioon on paigas, kuid selle väljaselgitamine omaette kunst. Teiseks põhjustas ebakindlust ja lakkamatut stressi korraga mitmes rollis olemine, sekretärist õhtujuhini. Oli üpris tavaline, et vastuvõtu korraldamiseks tuli endal toita kohale tassida, teenuste eest sularahas arveldada (kord olin tippnunnil litsutuna metroorongis, käekotis mitukümmend tuhat rubla!), kutsutavate nimekirju koostada ja levitada. Kuivõrd saatkonna transpordi kasutamine sõltus suursaadiku või saatkonna sekretäride armust ja oli võimalik vaid n-ö ülejäägi korras, võib ette kujutada, mida seesugune kultuurikorraldustöö pidevalt kaoilisuse piiril toimivas metropolis endast kujutas. Kui algul olin lootnud, et rahaülekanded, elektrooniline kirjavahetus, arvete liikumine ja teenuste turg toimib vähemalt samamoodi, nagu see toimus üleilmses Eestis – teadsin, et Moskvast ei tasu lääneeuroopalikku asjaajamiskultuuri otsida –, siis õige pea tuli sellestki illusioonist loobuda. Ja tõesti – Moskva pisaraid ei usu. Ometi jõudsid paljud vene inimesed mulle lühikese ajaga hinge kinnistuda. Jään igatsema tähelepanu, mille osaliseks sain oma koduteele jäänud väikeses toidu- ja esmatarvete poes Bolšaja Nikitskajal. Kui sealsed müüjad panid tähele minu dieettoidu- ja jookide eelistusi ning seda, et suitsetan mentooliga Marlboro Light sigarette, hõiksid nad mulle juba poodi sisenedes, et olid seda kõike just minu jaoks tellinud. Meenutan südamesoojusega oma kortermaja “konsieršasid” (korrusevalvureid), kes tundsid mulle kaasa ja lohutasid, kui ma surmväsinuna lifti ette jõudsin, et kolmandal korrusel üüritud varjupaika tõmbuda. Kunagi Moskva konservatooriumile kuulunud seitsmekorruselise kortermaja elanikud olid kõik muusikud või heliloojad, laupäeviti-pühapäeviti kostus seina tagant professionaalide klaveri- ja viulimängu. Ühega neist, pensionil oleva viuldaja Nataljaga jagasime hoolt ja armastust meie tänavat oma koduõueks pidavale raugastunud koerale Aljošale.

Mõtlen suure imetlusega tagasi Moskva pulbitsevale kontserdi- ja teatrielule, millest kas või kübekese nautimine andis tunnistust tohutust annete varamust, millega Venemaa võib uhkustada. Mul on ääretult kahju, et Eesti-Vene suhted on läinud nii, nagu nad on läinud. Kõik kultuuriinimesed, kellega kohtusin, tundsid piinlikkust oma riigi poliitikute pärast ja kahetsesid, et kunagi nii tihedalt suhelnud Eesti ja Venemaa loovharitlased on kaotanud üksteist silmapiiril. Võib-olla uued põlvkonnad suudavad ületada ajalootraumad ja erinevad minevikumüüdid ning leiavad ühise keele, kus puuduvad ähvardused ning üksteise allaheitmise ja sõltuvaks tegemise ambitsioonid. Kunstikeeles on ühist ja loovat kõige kergem leida. Ja kui see peaks kunagi õnnestuma, siis märgatakse kindlasti, et Venemaale on kasulik leida oma loodepiirilt Eesti kujul väikest idüllilist Euroopa nurgakest ja Eestile on Venemaa paljuski paratamatuse sümbol. Geograafilise naabruse ettemääratus on see niigi. Geokultuuriliselt kujutab eesti kultuur vene kultuuri jaoks üleminekupurret läänekristlike mõjudega kultuuri, Eesti poolt vaadatuna on vene kultuur

maailmakultuuri avaldumisvõimalusi ja vorme.

Ma ei võtnud asjata essee motoks tsitaadi Puškini tuntud luuletusest “Tšaadajevile”. Nii nagu vene kultuuri on määratletud Puškini lugejaskonnana, võiks eesti kultuuri käsitada Tammsaare lugejaskonnana (Lotman 2003, 516). Meie, eestlased, identifitseerime end Tammsaare maailma kaudu, Puškin oli ja on vene identiteedi alus. Venemaal pole ilmselt linna, kus puudub Puškini monument. Vähemalt oli see kõigis neis linnades, mida mina külastasin. Puškin ei kirjutanud ainult jutte ja luuletusi, vaid lõi vene meie-tunde (Lotman 2003, 534). Puškinile tõi ülevenemaalise kuulsuse truudus romantismile. Aga romantismi sängis sündis ka eesti rahvus ning nooreestlaste uusromantism mõjutas 20. sajandi eesti kirjandus- ja kunstikaanonit. Romantilise ideoloogia kese on ideaaliha, üksikinimese tähtsus ja tema inimväärikus. Ent selleni on vaja jõuda, tarvis on äratust ja ärkvelolekut. Selle maailma suurima riigi ainulaadsus on tema ulatus läbi üheteistkümne ajavööndi, seetõttu ei uinuta ega ärgata seal kunagi ühel ajal. Uinumise ja ärkamise asünkroonia pole Venemaal mitte ainult ruumi tunnus. See on ka Venemaa ajalooline vertikaal. Nõnda võib mis tahes ajal öelda Venemaa kohta Puškini sõnu kasutades:

*Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele.
Kord unest virgub Venemaa...*

Olen tänulik abikaasale, Tallinna Ülikooli professorile Rein Veidemannile, kelle kulturooloogilistest teadmistest ja eriti eesti kultuuri tundmisest oli abi nii minu kultuurisaadiku missioonil kui ka essee kirjutamisel. Samuti tänan Eesti Vabariigi kaitseatašeed Moskvast kolonel Urmas Paud, kes igati aitas mind kohaneda Moskva-eluga ja oli mulle tõeline seltsimees ja kolleeg.

Kasutatud kirjandus

- Castells, M. (1997). The Power of Identity. Oxford: Blackwell Publishers.
- Gadamer, H.-G. (1997). Mõistmise ringist. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa, lk 183–194.
- Gadamer, H.-G. (1997a). Tõde ja meetod. /Peatükke teosest/. – Filosoofilise hermeneutika klassikat. Tartu: Ilmamaa, lk 195–250.
- Исаков, С. (2001). Русские писатели и Эстония. – Эстония в произведениях русских писателей XVIII – начала XX века. Антология. Составитель, редактор, автор предисловия и комментариев С. Исаков. Таллинн: Издательство КПД, стр 3–38.
- Karjahärm, T. (1998). Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kononenko, V. (2006). “Normal neighbours” or “troublemakers”? The Baltic states in the context of Russia-EU Relations. – The Estonian Foreign Policy Yearbook 2006. Edited by Andres Kasekamp. Tallinn: The Estonian Foreign Policy Institute, pp 69–84.
- Longworth, P. (2007). Vene impeeriumid. Tõlkinud Marek Laane. Tallinn: Tänapäev.
- Lotman, J. (1999). Semiosfäär. Tallinn: Vagabund.
- Lotman, M. (2003). Puškin: poeet ja luule. – Aleksander Puškin. Valitud luuletused. Koostanud ja kommenteerinud Juri Lotman. Tallinn: Varrak, lk 516–536.
- Pullat, R. (2004). Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol.
- Sergejev, V., Vsevirov, D. (2002). Venemaa – lähedane ja kaugel. Aegade algusest kuni Vassili III-ni. Tallinn: Valgus.
- Симо́нян, Р. (2005). Россия и страны Балтии. Москва: Институт Социологии Российской Академии Наук.

Tool, A. (2002). Saateks. Mäng ja kõnelus loodavas traditsioonis. – H.-G. Gadamer. Hermeneutika universaalsus. Tartu: Ilmamaa, lk 433–499.

Yergin, D., Gustafson, T. (1994). Russia 2010 – And What It Means for the World. London: Nicholas Brealey Publishing.